

В. М. КОНСТАНТИНОВА

доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії та філософії,
Бердянський державний педагогічний університет (Україна, Бердянськ)
e-mail: VNKonst@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1557-5213>

І. І. ЛИМАН

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії та філософії,
Бердянський державний педагогічний університет (Україна, Бердянськ)
e-mail: Lyman@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9349-8500>

**КОНСУЛ ІОГАНН ФРІДРІХ (ІВАН ФЕДОРОВИЧ)
ГЕММЕРЛЕ: СТОРІНКИ БІОГРАФІЇ
ЗА МАТЕРІАЛАМИ НІМЕЦЬКИХ АРХІВІВ**

Анотація

Метою дослідження є висвітлення біографії консула Пруссії, а згодом – Північнонімецького Союзу і Німецької імперії в Бердянську Іоганна Фрідріха (Івана Федоровича) Геммерле. **Методологія** базується на загальнонаукових принципах історизму та об'єктивності. Дослідження спирається передусім на неопубліковані матеріали берлінських архівів: Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz (GSPK) та Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (PAAA). **Наукова новизна** полягає у тому, що автори вперше вводять у науковий обіг документи з Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz, до яких не було доступу під час підготовки попередніх праць, що дозволяє детально відтворити сторінки біографії Іоганна Фрідріха Геммерле, який представляв інтереси офіційного Берліна у Бердянську, паралельно з цим будучи міським головою цього портового міста Північного Приазов'я. **Результати дослідження.** Висвітлено ключові етапи кар'єри Іоганна Геммерле (1824–1894), який розпочав купецьку діяльність в Одесі, був партнером у компанії “Bonnet & Co”. З'ясовано, що він спершу був пруським консульським представником у Таганрозі (з 1852 р.), а потім, з 1861 р., – консулом Пруссії у Бердянську. Підтверджено його перебування на консульській посаді у Бердянську як представника Північнонімецького Союзу (з 1868 р.) та новоутвореної Німецької імперії (з 1871 р.) до 1878 р. Підкреслюється, що І. Ф. Геммерле був знаковою фігурою в місті, оскільки паралельно був міським головою Бердянська та, зокрема, представляв інтереси Бельгії. Визначено, що він підтримував тісні бізнесові та родинні зв'язки з представниками консульського корпусу Франції, Бельгії, Данії та Аргентини у місті, а також посідав особливе місце не лише в місцевому самоврядуванні Бердянська, але і в іноземному консульському корпусі, представленому в цьому місті, який на піку свого розквіту нараховував представників півтора десятка країн.

Ключові слова: Іоганн Фрідріх Геммерле, консул, Пруссія, Німецька імперія, Бердянськ, Таганрог, Північне Приазов'я, дипломатична служба, Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz, Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes

**CONSUL JOHANN FRIEDRICH (IVAN FEDOROVYCH)
HEMMERLE: PAGES FROM HIS BIOGRAPHY BASED ON
MATERIALS FROM GERMAN ARCHIVES**

Abstract

The purpose of the study is to highlight the biography of Johann Friedrich (Ivan Fedorovich) Hemmerle, Consul of Prussia, and later of the North German Confederation and the German Empire in Berdiansk. **The methodology** is based on the general scientific principles of historicism and objectivity.

The study relies primarily on unpublished materials from the Berlin archives: Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz (GSPK) and Politisches Archiv des Auswärtigen Amts (PAAA). **The scientific novelty** lies in the fact that the authors are the first to introduce documents from the Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz into scientific circulation, which were not accessible during the preparation of previous comprehensive works, allowing for a detailed reconstruction of the biography of Johann Friedrich Hemmerle, who represented the interests of official Berlin in Berdyansk, at the same time being the mayor of this port city in the Northern Azov region. **Research results.** The key stages of the career of Johann Hemmerle (1824–1894), who began his merchant activities in Odessa and was a partner in the company Bonnet & Co, are highlighted. It has been established that he was first the Prussian consular representative in Taganrog (from 1852) and then, from 1861, the Prussian consul in Berdiansk. His consular position in Berdiansk as a representative of the North German Confederation (from 1868) and the newly formed German Empire (from 1871) until 1878 has been confirmed. It is emphasised that I. F. Hemmerle was a prominent figure in the city, as he was also the mayor of Berdiansk and, in particular, represented the interests of Belgium. It has been established that he maintained close business and family ties with representatives of the consular corps of France, Belgium, Denmark and Argentina in the city, and also occupied a special place not only in the local self-government of Berdyansk, but also in the foreign consular corps represented in this city, which at the peak of its prosperity included representatives of a dozen and a half countries.

Keywords: Johann Friedrich Hemmerle, consul, Prussia, German Empire, Berdiansk, Taganrog, Northern Azov Region, diplomatic service, Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz, Politisches Archiv des Auswärtigen Amts

Вступ. Історія консулів європейських держав на Півдні України часів Російської імперії набуває особливої актуальності в контексті як прагнення України до входження до Європейського Союзу, так і нинішньої російсько-української війни. Саме ці консули знаходились на передньому краї взаємин своїх країн із населенням українських земель Північного Причорномор'я і Приазов'я. Поміж іншими, активно діяли на відповідній нині консули Пруссії, а згодом – Північнонімецького Союзу та Німецької імперії. Одним з них був Іоганн Фрідріх Геммерле, який представляв інтереси офіційного Берліна у Бердянську, паралельно з цим будучи міським головою цього портового міста Північного Приазов'я.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Діяльність консулів європейських держав на Півдні України почала активно і системно вивчатись лише десять років тому (Lyman & Konstantinova, 2016a; 2017; 2019; 2021a; Лиман, 2015; Лиман & Константинова, 2015a; 2015b; 2016b; 2018a; 2018c; 2020; Константинова та ін., 2015; Лиман та ін., 2017). Не залишилась поза увагою і проблематика історії німецьких консулів в регіоні (Konstantinova & Lyman, 2020; Lyman & Konstantinova, 2021b; 2025; Лиман & Константинова, 2018b; Малініна, 2024; 2025). При цьому безпосередньо про консула Іоганна Фрідріха Геммерле йдеться у розділі монографії, присвяченої німецьким консулам в Північному Приазов'ї (Lyman & Konstantinova, 2025). Але на час виходу цієї книги її автори ще не мали доступу до матеріалів берлінського Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz (GSPK).

Тож метою цієї статті і є висвітлення біографії консула Пруссії, а згодом – Північнонімецького Союзу і Німецької імперії в Бердянську Іоганна Фрідріха (Івана Федоровича) Геммерле, спираючись передусім на матеріали берлінських Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz і Politisches Archiv des Auswärtigen Amts.

Методологія базується на загальнонаукових принципах історизму та об'єктивності. Дослідження спирається передусім на неопубліковані матеріали берлінських архівів: Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz (GSPK) та Politisches Archiv des Auswärtigen Amts (PAAA).

Виклад основного матеріалу дослідження. Майбутній німецький консул у Бердянську Іоганн Фрідріх (Іван Федорович) Геммерле народився у 1824 р. в Одесі.

Там же він розпочав свою купецьку діяльність, співпрацюючи з підприємцем і банкіром Аристом (Ернстом) Масом, майбутнім генеральним консулом Пруссії в Одесі. У 1847 р. була заснована компанія "Bonnet & Co", партнерами в якій були Мас, Геммерле і Францем (Франсуа) Бонне (GSPK. III, HA MdA II Nr. 456, 1845–1868, S. 168). Згодом Геммерле разом із Францем Бонне вирішив перебратись із Одеси до Бердянська, закордонна торгівля якого тоді стрімко набирала оберти.

У Бердянську Йоганн Фрідріх Геммерле продовжив бути членом торгового дому Бонне и К°, зосередившись на експорті зерна та вовни. Що стосується Франсуа Бонне, то він вже у 1853 р. фігурував як французький консульський агент, а згодом став і віце-консулом Франції у Бердянську. З плином часу члени родини Бонне стали представляти в Бердянську інтереси не тільки Франції, але і Бельгії, Данії та Аргентини. І з членами цієї родини Геммерлета члени його сім'ї в духовній спорідненості через таїнство хрещення.

Зосередимось на питаннях, пов'язаних безпосередньо з представленням Йоганном Геммерле інтересів Пруссії.

У справі "Консульство в Керчі, в Криму, і в Бердянську" Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz перший лист, складений Йоганном Фрідріхом Геммерле у Бердянську, датується 18 (30) січня 1851 р. (GSPK. III, HA MdA II Nr. 456, 1845–1868, р. 58) До цього листа Геммерле додав свій доволі докладний звіт про закордонну торгівлю через Бердянський порт і деякі інші економічні аспекти, які цікавили офіційний Берлін (GSPK. III, HA MdA II Nr. 456, 1845–1868, S. 59–60). Туди ж був прикладений і "Перелік суден, що увійшли до Бердянська та вийшли з нього впродовж 10 років" зі зведеною статистикою 1841-1850 рр. (GSPK. III, HA MdA II Nr. 456, 1845–1868, S. 61–62).

Втім, наступного разу в справі "Консульство в Керчі, в Криму, і в Бердянську" Йоганн Геммерле фігурує аж через 10 років. Відповідь на питання, чому так сталося, ми відшукали в справі "Консульство в Таганрозі. Том 2. 1845-1868" того ж архіву.

Там вже в листі до Міністерства закордонних справ у Берліні, складеному пруським консулом в Одесі Джоном Менгером 16 (28) вересня 1852 р. йшлося про Йоганна Геммерле в Таганрозі – саме туди майбутній пруський консул перебрався з Бердянська. Цей документ став складовою листування пруського консульства в Одесі та Міністерства закордонних справ Пруссії, яке почалось дещо раніше з питання призначення пруського консульського представника до Таганрога. Тож Йоганн Геммерле і став кандидатом на цю посаду. У жовтні того ж 1852 р. до процедури включився Міністр торгівлі та громадських робіт Пруссії Август фон дер Гейдт. Зрозуміло, не залишилось осторонь і посольство Пруссії в Петербурзі. Вже у грудні 1852 р. в Одесі були складені два стандартні документи, які видавались при вступі на посаду консульського агента (щоправда, на одному з них була написана дата 19 (31) грудня, а на іншому – 18 (31) грудня). На другому документі вже стояла кругла червона сургучна печатка із зображенням пруського орла і написом "Königlich Preuss: Consulat zu Odessa – Dessen Bevollmächtigter zu Taganrog". Ці документи були складені саме на ім'я Йоганна Геммерле, який і став пруським консульським представником у Таганрозі.

У цій же справі присутні документи 1853 і 1854 рр., в яких Йоганн Геммерле йменується саме консульським агентом Пруссії в Таганрозі. Останній з цих документів датований 29 березня (10 квітня) 1854 р., а наступний аркуш справи був складений аж 21 листопада (3 грудня) 1860 р., і там знову йшлося про пруського консульського агента в Таганрозі Геммерле (GSPK. III, HA MdA II Nr. 451, 1845–1868, S. 61–62).

На початку 1861 р. у Пруссії відбулась зміна монарха: після смерті 2 січня Фрідріха-Вільгельма IV на трон зійшов Вільгельм I Пруський. Вже на початку його правління консульська мережа Пруссії в регіоні була посилена, і ці зміни стосувались в тому числі і Таганрога та Бердянська.

Про це йшлося у листі Ернста Маса на ім'я Міністра закордонних справ Пруссії Александра Густава Адольфа фон Шлейніца від 11 (23) березня 1861 р., який зберігся у справі “Konsulat in Odessa, Bd. 3. Dez. 1850 – Juni 1868” (GSPK. III, HA MdA, II Nr. 431, 1850–1868).

Листування щодо цього продовжилось вже у квітні 1861 р., і воно зберіглось у справі “Консульство в Таганрозі. Том 2. 1845-1868” (GSPK. III, HA MdA II Nr. 451, 1845–1868).

Продовження листування щодо Геммерле відклалось у справі “Консульство в Керчі, в Криму, і в Бердянську”. 19 (31) травня 1861 р. з листом щодо Іоганна та Александра Геммерле, в якому розглядалось питання щодо можливостей представлення першим інтересів Пруссії в Бердянську, звернувся до свого керівництва в Петербурзі Ернест Мас (GSPK. III, HA MdA II Nr. 456, 1845–1868, S. 129), якого Олександр II тільки в березні зволів визнавати пруським консулом в Одесі. Навряд чи те, що Мас пропонував саме кандидатуру Іоганна Геммерле, можна назвати співпадінням. Адже новий генеральний консул був давнім партнером Геммерле по “Bonnet & Co”.

Посольство Пруссії в столиці Російської імперії звернулось із цього питання до Міністерства закордонних справ у Берліні, а те підключило до справи Міністра торгівлі та громадських робіт Пруссії Августа фон дер Гейдта.

Нарешті, 5 серпня 1861 р. у Баден-Бадені королем Вільгельмом I Пруським був підписаний стандартний за формуляром документ про призначення Іоганна Геммерле пруським консулом у Бердянську (GSPK. III, HA MdA II Nr. 456, 1845–1868, S. 132). Днем раніше в Баден-Бадені був підписаний інший документ, який врегульовував те ж питання (GSPK. III, HA MdA II Nr. 456, 1845–1868, S. 133). Показово, що вищезгадані папери щодо Геммерле були складені в ті самі дні, що і документи щодо призначення Ернста Маса генеральним консулом в Одесі.

Тож у 1861 р. як у списках іноземних консулів у Російській імперії, так і в документах Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz Іоганн Геммерле значився як консул Пруссії у Бердянську, і саме під його керівництвом тоді перебував Корнеліус Янцен як консульський агент Пруссії.

Про призначення королем “колишнього консульського агента Іоганна Геммерле в Таганрозі консулом у Бердянську в “Königlich Preußischer Staats-Anzeigen” (1862, S. 111) було надруковано 19 січня 1862 р. У лютому ж 1862 р. “Поліцейський листок Керч-Енікольського градоначальства” повідомив, що імператор Олександр II зволів визнавати Івана Геммерле пруським консулом у Бердянську.

Паралельно з влаштуванням консульства Пруссії в Бердянську та призначенням на посаду тамтешнього консула Іоганна Геммерле велось листування щодо заміщення посади консульського агента в Таганрозі Александром Геммерле. На певному етапі мова стала вестись вже про підвищення статусу пруського консульського представництва в Таганрозі. не посаду консульського агента, але віце-консула в Таганрозі (GSPK. III, HA MdA II Nr. 451, 1845–1868). 1 (13) лютого 1862 р. Бісмарк звернувся до Міністерства закордонних справ Російської імперії з метою отримати інформацію про “стан справ і соціальне становище” пруського консула в Бердянську Іоганна Геммерле та його брата Александра Геммерле, якого король Пруссії мав намір призначити віце-консулом в Таганрозі.

8 березня (10 квітня) 1862 р. товариш міністра закордонних справ Російської імперії Муханов повідомляв франкомовним листом, що через Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора йому стало відомо, що Александр Геммерле очолює торговий дім, нещодавно заснований ним у Таганрозі. Саме через те, що цей торговий дім виник зовсім не давно, генерал-губернатору не вдалося зібрати інформацію про ступінь його надійності (GSPK. III, HA MdA II Nr. 456, 1845–1868, S. 164–165).

Врешті, в тому ж 1862 р. Александр Геммерле отримав посаду віце-консула Пруссії в Таганрозі (GSPK. III, HA MdA II Nr. 451, 1845–1868).

Загалом Іоганн Геммерле фігурував як консул Пруссії у Бердянську в 1861–1868 рр.

Як у випадках зі правами генерального консульства Німецької імперії в Одесі та віце-консульства Німецької імперії у Керчі, де першим документом став указ короля Пруссії від 29 лютого 1868 р. про призначення генеральним консулом Північнонімецького союзу в Одесі та віце-консулом Північнонімецького союзу в Керчі відповідно Ернста Маса та Жана Салатича, першим документом справи консульства Німецької імперії в Бердянську в Politisches Archiv des Auswärtigen Amts (РААА) є документ від 29 лютого 1868 р. про призначення королем Пруссії Іоганна Геммерле на посаду консула Північнонімецького союзу в Бердянську (РААА, 1868–1881, S. 2). І наступними аркушами там є складений на ім'я Іоганна Геммерле в Берліні 31 березня 1868 р. стандартний текст щодо призначення консульського представника Північнонімецького союзу (РААА, 1868–1881, S. 3–4).

Цього ж призначення стосується і останній за хронологією документ, який відклався у справі "Консульство в Керчі, в Криму, і в Бердянську" Секретного архіву Фундації пруської культурної спадщини (він датований 9 квітня 1868 р.) (GSPK. III, HA MdA II Nr. 456, 1845–1868, S. 197).

Тоді як 16 серпня (4 вересня) 1868 р. Іоганн Геммерле підписався як консул Північнонімецького союзу ще на старому бланку з написом "Königlich Preussisches Consulat. Berdiansk (Azow'sches Meer)" (РААА, 1868–1881, S. 7), документ від 11 (23 грудня) того ж року він підписав вже на бланку з написом "Consulat des Norddeutschen Bundes in Berdiansk (Azow'sches Meer)" (РААА, 1868–1881, S. 8).

Консульський звіт Геммерле з Бердянська за 1869 р. "Preussisches Handelsarchiv" (1870, S. 536–537) публікував вже без уточнення в назві, про консульство якої держави йде мова.

Як консул у Бердянську І. Геммерле фігурує в списках консульських представників Північнонімецького союзу на 1869, 1870 і 1871 р. (Verzeichniss der bis zum 3..., 1869, S.4; Verzeichniss der Consuln..., 1870, S. 6; Verzeichniss der Consuln..., 1871, S. 6).

Коли у 1869 р. місце віце-консула Північнонімецького союзу в Маріуполі залишилось вакантним і офіційний Берлін вже розглядав кандидатуру лікаря Фрідріха Гампера, до консула Північнонімецького союзу в Бердянську Іоганна Фрідріха Геммерле звернувся, пропонуючи свої послуги, Іван Деспот. У франкомовному листі, написаному в Маріуполі 25 листопада 1869 р., Деспот, між іншим, уточнював, що з початку року він вжив кроків для набуття російського підданства, яке тепер розраховував одержати найближчим часом (РААА, 1871–1902). Геммерле підтримав Деспота, оперативно звернувшись листом до офіційного Берліна. В результаті саме Іван Деспот посів відповідну посаду і отримав печатки віце-консульства Північнонімецького союзу в Маріуполі з рук Іосифа Івановича (Joseph Ivonovich), який тимчасово опікувався цією установою (РААА, 1871–1902).

А в 1871 р. Іоганн Фрідріх Геммерле став консулом новоутвореної Німецької імперії: 14 червня в Берліні був заповнений стандартний бланк щодо призначення консульського представника імперії, в який були вписані місце призначення – Бердянськ, ім'я – Іоганн Геммерле, і пост – консул (РААА, 1868–1881, 19–20). 6 (18) серпня Іоганн Геммерле підписав у Бердянську присягу як консул Німецької імперії. Завірив він цю присягу все ще старою круглою печаткою з гербом Північнонімецького союзу і написом “Consulat des Norddeutschen Bundes in Berdjansk” (РААА, 1868–1881, S. 24). Наступного дня Геммерле переслав свою присягу до Берліна разом із листом на ім'я Бісмарка (РААА, 1868–1881, S. 23).

Перший документ, складений Іоганном Геммерле на бланку з написом “Kaiserliches Consulat des Deutschen Reiches in Berdiansk (Azow'sches Meer)”, у справі Politisches Archiv des Auswärtigen Amts датований 13 (25) березня 1872 р. (РААА, 1868–1881, S. 27).

Перебування Геммерле на цій посаді консула Німецької імперії у Бердянську зафіксовано у неопублікованих документах, довідкових і періодичних виданнях 1871 (Annuaire Diplomatique..., 1871, p. 74 ; Berlin – Da Archiv, 1871; Deutsches Reichsgesetzblatt Band, 1871; РААА, 1868–1881), 1872 (Deutscher Reichs-Anzeiger..., 1872, S. 595; РААА, 1868–1881; Verzeichniss der Kaiserlich Deutschen Consulate, 1872), 1873 (РААА, 1868–1881; Verzeichniss der Kaiserlich..., 1873, S. 28;), 1874 (Handbuch für das Deutsche Reich..., 1874, S. 72; РААА, 1868–1881; Annuaire Diplomatique..., 1874, p. 72), 1875 (РААА, 1868–1881; Almanach de Gotha..., 1875, p. 792), 1876 (РААА, 1868–1881; Berliner Adreß-Buch..., 1876, S. 19), 1877 (РААА, 1868–1881) pp.

При цьому принаймні у 1867–1872 pp. Геммерле одночасно представляв у Бердянську і інтереси Бельгії. Цікаво, що у Landesarchiv Baden-Württemberg (1858, 1856) збереглося листування про відхилення подання щодо створення консульства королівства Вюртембергу в Таганрозі і про клопотання Іоганна Геммерле щодо призначення його консулом Вюртембергу.

У 1877 р., після задоволення офіційним Берліном 10 липня прохання Геммерле про надання йому відпустки, розпочалася і наступного року продовжилась епопея з тимчасовим виконанням обов'язків консула Німецької імперії в Бердянську і самовисування претендентів на постійне заняття цієї посади, в якій, поміж іншими, взяв участь, причому безуспішно, і майбутній віце-консул Британської імперії в Бердянську Джон Грієвз.

Передостанній за хронологією лист Іоганна Геммерле, що відклався у справі консульства Німецької імперії в Бердянську в Politisches Archiv des Auswärtigen Amts (1868–1881), датується 29 листопада 1877 р. і був все ще підписаний ним як консулом у Бердянську, яле складений і написаний до Берліна з Кенігсберга (РААА, 1868–1881, S. 74–75). Туди ж адресувались і листи до Іоганна Геммерле, складені в Берліні 31 грудня 1877 р. (РААА, 1868–1881, S. 79) і 26 вересня 1878 р. (РААА, 1868–1881, S. 95), причому Геммерле там продовжував йменуватись консулом. Втім, адресата в Кенігсберзі вже не було, тож лист був пересланий звідти до Відня. І саме звідти 4 жовтня 1878 р. про Іоганна Геммерле до Берліна писав тамтешній консул Німецької імперії.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Таким чином, персона Іоганна Фрідріха Геммерле посідала особливе місце не лише в місцевому самоврядуванні Бердянська, але і в іноземному консульському корпусі, представленому в цьому місті, який на піку свого розквіту нахолоував представників півтора десятка країн. Адже Геммерле представляв у Бердянську інтереси не лише Пруссії, а згодом – Північнонімецького Союзу та Німецької імперії, але і Бельгії, до того ж, ініціювавши (щоправда, невдало) створення в Бердянську і консульства королівства Вюртембергу.

Конфлікт інтересів

Автори не мають потенційного конфлікту інтересів, який би міг вплинути на рішення про опублікування цієї статті.

Використання штучного інтелекту

Не використовувався.

ЛІТЕРАТУРА

- Константинова, В., Лиман, І., & Ігнатова, А. (2016). *Європейське спрямування Північного Приазов'я в імперську добу: британські консульські рапорти про італійське судноплавство*. Бердянськ: ФО-П Ткачук О. В.
- Лиман, І. & Константинова, В. (2015а). Британський консул у Бердянську Вільям Георг Вагстаф. *Scriptorium Nostrum*, 3, 72–90.
- Лиман, І., & Константинова, В. (2015b). На захисті інтересів Великої Британії у Північному Приазов'ї: консул Джеймс Ернест Наполеон Зораб. *Історія торгівлі, податків та мита*, 2, 139–156.
- Лиман, І., & Константинова, В. (2018а). З'єднуючи Британську, Російську і Німецьку імперії: родина британського віце-консула Джона Грієвза в авангарді модернізації на Півдні України. *Україна модерна*, 25, 194–222.
- Лиман, І., & Константинова, В. (2018b). *Німецькі консули в Північному Приазов'ї*. Дніпро: ЛПРА.
- Лиман, І., & Константинова, В. (2018с). *Український Південь очима консулів Британської імперії 19 – початку 20 ст. Том 1: Британські консули в портовому місті Бердянську*. Київ: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського Національної Академії Наук України.
- Лиман, І., & Константинова, В. (2020). *Грецька громада та консули Греції у Бердянську XIX – початку XX століття*. Мелітополь: Видавничий будинок Мелітопольської міської друкарні.
- Малініна, А. (2025). Пруський Віце-консул Александр Ріглер. *Українські історичні студії*, 17/59, 39-48.
- Малінінна, А.Ф. (2024). Пруський консул в Одесі Жан (Іоан) Вальб. *Серія: Історія. Політологія*, 40, 59–69.
- Berlin – Da Archiv. (1871). Preußisches Geheimes Staatsarchiv Berlin-Dahlem Rep. XI, Rußland D: Intercessionalia 1817 I. AA II Rep. 6, Preuß. Consuln Rußl. 8 II Rep. 96 Rußl. 56 L. Rep. XI. Rußland D: Intercessionalia 1770–1774.
- Berliner Adreß-Buch für das Jahr 1876. (1876). Berlin.
- Deutscher Reichs-Anzeiger und Königlich Preussischer Staats-Anzeiger, № 27. (1872). Berlin.
- Deutsches Reichsgesetzblatt Band*, № 39. (1871).
- Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz. III. HA MdA, II Nr. 431: Konsulat in Odessa, Bd. 3. (Dez. 1850 – Juni 1868).
- Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz. III. HA MdA, II Nr. 451: Konsulat in Taganrog, Bd. 2. (1845–1868).
- Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz. III. HA MdA, II Nr. 456: Konsulate in Kertsch auf der Krim und in Berdjansk. (1845–1868).
- Handbuch für das Deutsche Reich. (1874). Berlin.
- Jahresbericht des Konsulats zu Berdjansk für 1869. (1870). *Preussisches Handelsarchiv. Wochenschrift für Handel, Gewerbe und Verkehrsanstalten*, 22, 536–537.

- Landesarchiv Baden-Württemberg. (1858, 1866). *Abt. 7. Hauptstaatsarchiv Stuttgart. Ministerium der auswärtigen Angelegenheiten betr. Württembergische Konsulate im Ausland*. E 50/60 Bü 222: Abgelehnte Errichtung eines Konsulats in Taganrog (Russland), Bitte des Jean Haemmerleund des Carl Deisenhammer um Ernennung zum Konsul.
- Lyman, I., & Konstantinova, V. (2016). British vice-consul in Berdyansk John Edward Greaves. *Scriptorium Nostrum*, 2(5), 86–108.
- Lyman, I., & Konstantinova, V. (2016). William George Wagstaff – British consul, responsible for Ekaterinoslav Province and ports of the Sea of Azov. *Історія і культура Придніпров'я: Невідомі та маловідомі сторінки*, 12, 57–62.
- Lyman, I., & Konstantinova, V. (2017). British Consul in Berdyansk Cumberbatch, great-greatgrandfather of modern Sherlock Holmes. *Scriptorium Nostrum*, 2(8), 195–202.
- Lyman, I., & Konstantinova, V. (2020). Prussian consuls on the Southern Ukrainian frontier in the 19th century”. *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi The Journal of Southeastern European Studies*, 35, 145–173.
- Lyman, I., & Konstantinova, V. (2021). British Consuls in Berdyansk: Connecting Regions and Countries. У *Британські адреси Півдня України: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (сс. 11–13). Київ.
- Lyman, I., & Konstantinova, V. (2021a). Network formation of the Prussian Consular Offices in Ukrainian lands in the 19th century: Case study of the port city of Kerch. *East European Historical Bulletin*, 18, 45–55.
- Lyman, I., & Konstantinova, V. (2025). West Meets East: The migration experiences of the German wives of Western European Consuls in the port city of Berdyansk during the Russian Empire. In *Women, migration and the exchange of knowledge from the Sixteenth to the Twenty-first Century* (pp. 37–57). Cham: Palgrave Macmillan.
- Politisches Archiv des Auswärtigen Amts. R 141212. (1871–1902).
- Politisches Archiv des Auswärtigen Amts. R. 252115. (1868–1881).
- Verzeichniss der bis zum 3. Juli 1869 ernannten Consuln des Norddeutschen Bundes. (1869). *Preussisches Handelsarchiv. Wochenschrift für Handel, Gewerbe und Verkehrsanstalten*, 31.
- Verzeichniss der Kaiserlich Deutschen Consulate*. (1872). Berlin: Auswärtiges amt des Deutschen Reiches.
- Verzeichniss der Kaiserlich Deutschen Consulate*. (1873). Berlin: Auswärtiges amt des Deutschen Reiches.

REFERENCES

- Konstantinova, V., Lyman, I., & Ignatova, A. (2016). *Yevropeiske spriamuvannia Pivnichnoho Pryazovia v impersku dobu: brytanski konsulski raporty pro italiiske sudnoplavstvo*. Berdiansk: FO-P Tkachuk O. V.
- Lyman, I., & Konstantinova, V. (2015a). Brytanskyi konsul u Berdiansku Viliam Heorh Vahstaf. *Scriptorium Nostrum*, 3, 72–90.
- Lyman, I., & Konstantinova, V. (2015b). Na zakhysti interesiv Velykoi Brytanii u Pivnichnomu Pryazovi: konsul Dzheims Ernest Napoleon Zorab. *History of Trade, Taxes and Duties*, 2, 139–156.
- Lyman, I., & Konstantinova, V. (2018a). Ziednuiuchy Brytansku, Rosiisku i Nimetsku imperii: rodyna brytanskoho vitse-konsula Dzhona Griievza v avanhardi modernizatsii na Pivdni Ukrainy. *Ukraina moderna*, 25, 194–222.

- Lyman, I., & Konstantinova, V. (2018b). *Nimetski konsuly v Pivnichnomu Pryazovi*. Dnipro: LIRA.
- Lyman, I., & Konstantinova, V. (2018c). *Ukrainskyi Pivden ochyma konsuliv Brytanskoi imperii 19 – pochatku 20 st. Tom I: Brytanski konsuly v portovomu misti Berdiansku*. Kyiv: Instytut ukrainskoi arkheohrafiï ta dzhereloznavstva im. M.S. Hrushevskoho Natsionalnoi Akademii Nauk Ukrainy.
- Lyman, I., & Konstantinova, V. (2020). *Hretska hromada ta konsuly Hretsii u Berdiansku XIX – pochatku XX stolittia*. Melitopol: Vydavnychi budynok Melitopolskoi miskoi drukarni.
- Lyman, I., Konstantinova, V. & Danchenko, Ye. (2017a). *Brytanskyi konsul i promyslovet Dzhon Hriievz*. Berdiansk: Vydavets Tkachuk O. V.
- Malinina, A. (2025). Prusskyi vitse-konsul Aleksandr Rihler. *Ukrainski istorychni studii*, 17/59, 39–48.
- Malinina, A.F. (2024). Prusskyi konsul v Odesi Zhan (Ioan) Valb. *Seriia: Istoriia. Politolohiia*, 40, 59–69.
- Berlin – Da Archiv. (1871). *Preußisches Geheimes Staatsarchiv Berlin-Dahlem Rep. XI, Rußland D: Intercessionalia 1817 I. AA II Rep. 6, Preuß. Consuln Rußl. 8 II Rep. 96 Rußl. 56 L. Rep. XI. Rußland D: Intercessionalia 1770–1774*.
- Berliner Adreß-Buch für das Jahr 1876*. (1876). Berlin.
- Deutscher Reichs-Anzeiger und Königlich Preussischer Staats-Anzeiger*, № 27. (1872). Berlin.
- Deutsches Reichsgesetzblatt Band*, № 39. (1871).
- Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz. III. HA MdA, II Nr. 431: Konsulat in Odessa, Bd. 3. (Dez. 1850 – Juni 1868).
- Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz. III. HA MdA, II Nr. 451: Konsulat in Taganrog, Bd. 2. (1845–1868).
- Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz. III. HA MdA, II Nr. 456: Konsulate in Kertsch auf der Krim und in Berdjansk. (1845–1868).
- Handbuch für das Deutsche Reich*. (1874). Berlin.
- Jahresbericht des Konsulats zu Berdiansk für 1869*. (1870). *Preussisches Handelsarchiv. Wochenschrift für Handel, Gewerbe und Verkehrsanstalten*, 22, 536–537.
- Landesarchiv Baden-Württemberg. (1858, 1866). *Abt. 7. Hauptstaatsarchiv Stuttgart. Ministerium der auswärtigen Angelegenheiten betr. Württembergische Konsulate im Ausland*. E 50/60 Bü 222: Abgelehnte Errichtung eines Konsulats in Taganrog (Russland), Bitte des Jean Haemmerleund des Carl Deisenhammer um Ernennung zum Konsul.
- Lyman, I. & Konstantinova, V. (2016a). British vice-consul in Berdyansk John Edward Greaves. *Scriptorium Nostrum*, 2(5), 86–108.
- Lyman, I., & Konstantinova, V. (2016b). William George Wagstaff – British consul, responsible for Ekaterinoslav Province and ports of the Sea of Azov. *Istoriia i kultura Prydniprov'ia: Nevidomi ta malovidomi storinky*, 12, 57–62.
- Lyman, I. & Konstantinova, V. (2020). Prussian consuls on the Southern Ukrainian frontier in the 19th century”. *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi The Journal of Southeastern European Studies*, 35, 145–173.
- Lyman, I., & Konstantinova, V. (2021a). British Consuls in Berdyansk: Connecting Regions and Countries. *Brytanski adresy Pivdnia Ukrainy*. (pp. 11–13). Kyiv.
- Lyman, I. & Konstantinova, V. (2021b). Network formation of the Prussian Consular Offices in Ukrainian lands in the 19th century: Case study of the port city of Kerch. *East European Historical Bulletin*, 18, 45–55.

- Lyman, I., & Konstantinova, V. (2025). West Meets East: The migration experiences of the German wives of Western European Consuls in the port city of Berdyansk during the Russian Empire. In *Women, migration and the exchange of knowledge from the Sixteenth to the Twenty-first Century* (pp. 37–57). Cham: Palgrave Macmillan.
- Politisches Archiv des Auswärtigen Amts. R 141212. (1871–1902).
- Politisches Archiv des Auswärtigen Amts. R. 252115. (1868–1881).
- Verzeichniss der bis zum 3. Juli 1869 ernannten Consuln des Norddeutschen Bundes. (1869). *Preussisches Handelsarchiv. Wochenschrift für Handel, Gewerbe und Verkehrsanstalten*, 31.
- Verzeichniss der Kaiserlich Deutschen Consulate*. (1872). Berlin: Auswärtiges amt des Deutschen Reiches.
- Verzeichniss der Kaiserlich Deutschen Consulate*. (1873). Berlin: Auswärtiges amt des Deutschen Reiches.

Дата надходження до редакції 02.09.2025 р.
Ухвалено до друку 08.09.2025 р.

CC Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0)